

УДК 37.013.73:7

Світлана ЧЕРЕПАНОВА**МИСТЕЦТВО В СИСТЕМІ ФІЛОСОФІЇ
ОСВІТИ. Ч.1.**

Буття людини – буття культури – буття мистецтва становлять органічну цілісність. Філософія узагальнено виражає світоглядні основи історично конкретної форми культури й значною мірою обумовлює процес пізнання, у тому числі художнього (гармонізація чуттєвої та раціональної сфери свідомості, різних видів інформації – вербальної, сенсорної, структурної, розвиток продуктивного мислення тощо). Культура іманентна творчій діяльності. Відповідно творчість – діяльність культурна, якій властиві інноваційні підходи до вирішення суспільних, професійних, особистісних проблем. У статті мистецтво розглянуто як спеціалізована форма культури і концепт філософії освіти. Методологічно значущими постають світоглядно-філософський, полікультурний, трансдисциплінарний підходи до аналізу мистецтва, динаміки культуротворчості. Філософія-наука-мистецтво є взаємодоповняльними. Філософське, наукове, художнє пізнання, духовно-практичне освоєння світу виявляють нові культурні смисли знаково-символічного. Філософія освіти, орієнтована на цінності людини й творчості, передбачає освоєння культури і мистецтва, що сприяє творчому розвитку особистості. Адже сучасна молодіжна аудиторія має досить обмежені знання у галузі класичного, а також сакрального мистецтва. Людинознавчий вимір власне і виявляє діалогічність мистецтва, художніх традицій, функціонування філософії освіти як відкритої системи здатної до полікультурної комунікації.

Ключові слова: *філософія освіти, людина, мистецтво, культуротворчість, духовно-практичне освоєння світу, світоглядний плюралізм, тотальність симулякрів.*

Вступ

До актуальних людинознавчих проблем належить мистецтво, загальнообразотворча діяльність людини. Духовність людини, її культурне й естетичне зростання, осмислення цілісності людського буття сутнісно пов'язані із мистецтвом. Це органічно поєднує концепт мистецтва, світоглядно-філософські ідеї, буття людини-буття освіти-буття культури, наукові та художні знання.

Автором цього допису концепт мистецтва у системі філософії освіти розглядається вперше. Культуротворчий потенціал філософії освіти особливо виявляється у площині онтології мистецтва. Художнє пізнання – креативний внутрішньо суперечливий процес. Творчість митця обумовлює передусім певна філософія людини у її буттєвому значенні. Відповідно мистецтво набуває онтологічного смислу.

Мистецтво своєрідно здійснює пошук й розкриття «істини буття» (М. Гайдеггер). За аргументацією О. Габричевського, «...усяке знання і наука можуть бути лише про життя, тобто онтологічними..., мистецтво вирізняє безумовно онтологічна сутність і цінність..., будь-яка онтологія передбачає діалектику художньої творчості і морфологію художнього продукту, що й постають пролегоменами істинної онтології...; онтологічна структура художнього твору є прототип й ідея всякого продукту загалом» (Габричевский, 2002: 5). На переконання П. Флоренського, «мистецтву властиві найбільші можливості виявляти красу..., і навіть передбачати явища життя» (Флоренский, 2000: 9).

Безперечним є внесок у дослідження мистецтва гуманітарної класики (М. Бахтін, Ю. Лотман). Водночас простежується зближення соціально-гуманітарних і природничих наук (М. Епштейн, Вяч. Вс. Іванов, В. Лекторський, Л. Микешина, В. Стьопін).

Дослідження мистецтва постає як міждисциплінарна проблема. До аналізу мистецтва дотичні численні галузі: філософія, філософія культури, філософія мистецтва, мистецтвознавство, археологія, палеонтологія, етнографія, історія, філософія, антропологія, онтологія, культурологія, естетика, педагогіка, психологія творчості, семіотика, нейрофізіологія, синергетика та ін. Очевидно методологічного сенсу набувають інтенції трансдисциплінарного осмислення мистецтва як цілості. Певні положення містить Хартія трансдисциплінарності, прийнята на Першому Всесвітньому Конгресі з Трансдисциплінарності (Конвенто да Аррабіда, Португалія, 2-7 листопада 2004 р.). У Хартії зазначено: «Трансдисциплінарне бачення рішуче відкрито у своєму виході за галузь точних наук, на підставі їх діалогу із гуманітарними і соціальними науками, а також із мистецтвом, літературою, поезією й духовним досвідом (ст. 5)» (Хартія трансдисциплінарності: 1994).

Мета статті – розглянути мистецтво у світоглядно-філософських, культурних, освітніх імплікаціях.

Мистецтво багатозначне за функціями (пізнавальна, просвітницька, аксіологічна, евристична, крос-культурна, комунікативна, інформаційна, прогностична тощо). Функціонує мистецтво у розмаїтті видів, наприклад, мистецтва вербальні (словесні), музичні, театральні, пластичні (проблеми втілення образності – скульптура, малярство, графіка), мис-

тецтво кіно, телебачення, медійне мистецтво тощо. Кожний вид образотворчого мистецтва використовує певні виражальні засоби (живопис – кольорові фарби, графіка – штрих, лінія та ін.). *Сім кольорів веселки*, що спалахнула у променях Сонця, – і переливи барв багатоманітних живописних полотен...*Сім нот музичної гами*, гармонія звуків – і неповторність талановитих музичних творів і виконавців. Не випадково музику трактовано як «розталу архітектуру», архітектуру – як «застиглу музику». *Виразність каменя*, у якого «забрали все зайве», – і шедеври світової скульптури...

«Думка» – елегантно вишукано вирізьблена жіноча голівка, переконливо втілена гармонія почуттів та інтелекту.. привабливість нескінченного пошуку *ІСТИНИ* (Думка. 1886. Мармур. Огюст Роден. Франція).

«Ars una – species mille» – мистецтву властива єдність у розмаїтті.

Мистецтво у світоглядно-філософському дискурсі

Мистецтво освоює культурно-історичний досвід людства засобами художньої образності. Очевидно, вже у «героїчні часи» використовувались «поетична мова», «символи», метафори, порівняння, які згодом збагатили артикульовану мову (Дж. Віко). А початки художнього досвіду людини засвідчує «спів», удосконалення якого обумовило виникнення найдавнішої «поезії» та «музики» (Й. Гердер).

Генеza терміна «мистецтво» вказує на історичну еволюцію художньо-естетичної свідомості людства. Етимологічно термін «мистецтво» (грец. *techne*, лат. *ars* – ремесло) вказує на майстерність. В англійській мові вислів «мистецтво» (*art*) радше наближений до латинського (*ars*) у значенні «майстерність». За М. Гайдеггером, «у греків *techne* не означає ані мистецтва, ані уміння, і тим паче техніки в сучасному сенсі... Він переклав «*techne*» як «знання» (*Wissen*)... Творіння мистецтва є передусім творіння не тому, що воно створено, зроблено (*gewirkt ist*), а тому, що продукує буття (*er-wirkt*) в певному суцюзі... Це переважаюче, продукуюче відкриття і відкритість є знання. Пристрасне знання є запитування. Мистецтво є знання і тому *techne*, а не тому, що для його здійснення потрібні «технічні» навички, інструменти й матеріали» (Хайдеггер, 1998: 234 – 235).

Історично епоху піднесення античного мистецтва у V–IV ст. до н. е., характеризують як класику (від лат. *classicus* – зразковий). Під класичним мистецтвом розуміють мистецтво Стародавньої Греції й Стародавнього Риму періоду їхнього розквіту; мистецтво європейського Ренесансу та класицизму, із певними рецепціями античних традицій.

Філософські та естетичні пошуки античності пов'язані із мистецтвом. Тут своєрідно взаємообумовлені природа в її світоглядно-цін-

нісному, культурному, художньому сенсі, розуміння людини й спроби наукового обґрунтування сутності краси. Простежується логіко-раціональне осмислення мистецтва. Дослідження Піфагора виявляють аналіз проблеми музичного етосу, евритмії (здатність людини відчувати і дотримуватись власного ритму буття, життєтворчості). Пріоритетного значення набула символіка числа (останнє розглядалося мірою речей), красу пов'язували із пропорційністю, гармонією (піфагорійцями обґрунтовано математичні засади музичної гармонії). Виокремлено певні ознаки «прекрасного»: аксіологічність і відносність (Геракліт), доцільність та утилітарність (Сократ), дуалізм Платона (приймає позиції піфагорійців, і абсолютизує прекрасне як ідею), об'єктивність, величина, порядок (Арістотель). Епоха класики містить взірці архітектурних ордерів, відомих архітектурних споруд (зокрема, Парфенон). У досконалій та гармонійній тілесності греки вбачали найголовніші естетичні ознаки людини, звідси абсолютизація чуттєво-естетичної форми, суспільне значення мистецтва скульптури (Мирон, Поліклет, Лісіпп, Пракситель). На європейській культурі позначився вплив античного скульптора Поліклета, його теоретичний трактат, міркування стосовно сутності краси як числових пропорцій, втілені в скульптурі «Дорифор» (450 – 440 рр. до н. е.). Статую Дорифора інколи тлумачать як «Канон Поліклета», тобто цифровий канон ідеальної чоловічої фігури (зріст 178 см).

Античні джерела (Демокрит, Платон, Арістотель) використовують поняття «мімезис» (грец. *mimesis*, лат. *imitation* – наслідування). Хоча Платон і Арістотель тлумачили наслідування із протилежних позицій. За Платоном, мистецтво – недостовірне наслідування, недосконала форма споглядання, лише копія копій ідеального сущого; мистецтво не має пізнавального значення, художник не може пізнати сутність речей. Арістотель вважав, що наслідування ґрунтується на визнанні сущого в реальному світі. Звідси дві причини виникнення мистецтва: наслідування (властиве людям із дитинства) і насолода (наслідок наслідування). Наслідування не натуралістична копія дійсності, а художнє узагальнення мистецькими засобами (фарби, форми, ритм, гармонія тощо). Художник відтворює чуттєві речі, природу, а головне – людину. Арістотелю властиве системне бачення мистецтва («Поетика»).

Антична естетика використовує термін «катарсис» (грец. *katharsis* – очищення) для характеристики естетичного впливу мистецтва на людину. Піфагорійці розробили теорію очищення душі від пристрастей, які шкодять людині (гнів, ревність, страх тощо). Сприяті очищенню душі покликана спеціально підібрана музика. Платон не пов'язував катарсис із мистецтвом, оскільки очищення від усього чуттєвого й тілесного спотворює красу ідей. Арістотель вважав, що музика та спів збуджують

психіку слухачів, викликають сильні афекти (співчуття, піднесеність, тривогу та ін.). Як наслідок – людина відчуває певне очищення, тобто полегшення, обумовлене насолодою мистецтвом. Музика важлива як засіб виховання розуму. На думку Л. Виготського, твір мистецтва, діючи на психіку, викликає протилежні афекти (наприклад, любов і ненависть, трагічне і комічне, піднесене і низьке, радість і смуток). Звідси й розрядка нервової енергії, катарсис завершує психофізіологічний процес (останній невіддільний від естетичного сприйняття мистецтва).

Із Платоном пов'язують початки соціальної критики мистецтва, яку згодом розвинуть Августин, Руссо, Ніцше та інші дослідники.

Світове визнання здобули школи Сократа, Платона, Арістотеля. Давньогрецьку філософську школу (387 р. до н. е.) заснував Платон. Над входом до Платонівської Академії розміщувався напис, що вказував на її спрямування: «Негеометр хай не входить». Платон пропагував діалоговий метод свого вчителя, філософа Сократа (майєвтика, сократичний діалог). Сократ навчав молодь самостійного критичного мислення. Натомість демократичні Афіни... стратили Сократа.

Арістотель заснував Лікей, його учні називались перипатетиками (від перипате – прогулюватись). За Арістотелем, метою античної освіти є надання фундаментальних неспеціальних знань і розвиток в учнів здатності судження (міркування).

Зміст античної освіти визначали «сім вільних мистецтв». Вірогідно першу дидактичну інтерпретацію різних галузей знань здійснив видатний римський вчений, автор майже 600 наукових праць – Марк Теренцій Варрон (116–27 р. до н. е.). У дев'ятитомній енциклопедії «Дисципліни» він обґрунтував для потреб освітньої практики як самодостатні «сім вільних мистецтв» (*septem artes liberales*) – граматику, риторику, діалектику, музику, арифметику, астрономію, геометрію; розглянув архітектуру й медицину, як важливі для життєдіяльності людини.

Відповідні філософські, художні підходи, навчальні заходи, суспільно-економічні відносини позначились на грецькій освіті як пайдейї. Пайдейя (грец. *paideia* – виховання, культура) – виховання й освіта дітей, згодом освіта загалом, тобто гармонійний тілесний і духовний розвиток людини, її здібностей, можливостей, талантів.

Класична античність розглядає в єдності доцільну суспільну діяльність (крім ремісничої як низької), всебічний гармонійний розвиток особистості та вихованість (*paideia*). В еллінів *paideia* – головна відмінність від «некультурних» варварів (тих, хто не володів грецькою або латинською мовами). Для античного суспільства характерні суперечності між культурою більшості – економічно й політично залежних вільних людей, тобто вільних лише наполовину, – і культурою панівної меншос-

ті. В Греції ці суперечності виявляються у період еллінізму, в римлян — у період пізньої Республіки.

За Платоном, приучення людської істоти до певної галузі — суть того, що має назву «*пайдейя*, настанови, керівництво до зміни всієї людини». За Гайдеггером, *пайдейя* — це перехід, «а саме перехід до *пайдейї* — із *апайдевії* (стан неосвіченості), *пайдея* (для якої радше підходить наше слово «освіта») назавжди співвіднесена із *апайдевією*...; сутність «освіти» укорінена в сутності «істини» (*алетейї*)..., *пайдейя* є постійне подолання неосвіченості, *апайдевії*» (Хайдеггер, 1993: 348 —350).

Які чинники обумовили духовні здобутки греків, праксеологічно вагомі для світового та європейського освітнього співтовариства, філософії освіти загалом? Передусім це античне місто-поліс і демократичні засади полісу (Солон). Особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства і держави в античний період. Громадянами полісу вважались свободні греки чоловічої статі, які володіли спадковим правом на землю; правом голосу, майже завжди знали одне одного. Характерне вітання вільного грека: Радій! Громадяни полісу несли відповідальність за те, що не примножили статки (смертна кара!). Демокрит викупив із рабства Протагора, дав йому можливість набути освіту. Відпустив на волю своїх рабів. На успадковані від батька гроші відбув до країн Сходу. За це його притягли до суду в рідному місті Абдера. Судді вимагали відповіді на питання: Що він здобув на гроші батька? Відповідь філософа: ЗНАННЯ! І звинувачення зняли!

Греки утворили особливий вид демократії, заснованої на самокеруванні (самоорганізація, за синергетикою) індивіда, котрий несе особистісну відповідальність за прийняті рішення. Надзвичайно важливою була гармонія індивідуального та суспільного. А справжня філософія свободи постає критерієм вирізнення греків від оточуючих народів.

Філософсько-педагогічна спадщина античності належить до вагомих здобутків світової культури. Основоположні три типи античної школи донині функціонують в світовій системі освіти.

Актуальність філософського аналізу освіти засвідчив XX Всесвітній філософський конгрес (США, Бостон, 1998), на якому відбулося широке обговорення сутності грецької пайдейї та алетейї.

Неоплатонізм характеризують три моделі розуміння світу, людини, мистецтва: чуттєвий космос (Античність), творець світу, єдиний і надсвітовий Бог (Середньовіччя), творча людська особистість (Ренесанс).

На розумінні мистецтва-культури-освіти-істини в епоху Середньовіччя позначилися пріоритети канону, релігійної доктрини. Наукові джерела містять аналіз середньовічного мистецтва та культури Західної Європи (У.

Еко – Італія, Й. Гейзінга – Нідерланди), християнства та позацерковного світосприйняття (М. Бахтін – Росія, Ж. Ле Гофф – Франція).

Середньовічне мистецтво тривалий час осмислюється у зіставленні із античністю, через вплив неопіфагорійства, числової символіки, алегоризму.

Поєднати античне світосприйняття та християнство намагався пізньоримський філософ Боецій (бл. 480–524). За доби Середньовіччя окремі види мистецтва не вважалися рівноцінними. Під мистецтвом у середньовіччі розуміли науку і художню діяльність – архітектуру, малярство, музику, спів, танець, а також ремесло і досконалу вправність, вміння, творчі навички у будь-якій галузі діяльності людини. Живопис та скульптура належали до «механічних» мистецтв, теорія яких на той час ще не була розроблена. «Вільними мистецтвами» вважали поезію і музику, останню відносили до науки. Музику поділяли на світову та людську (теоретичну й практичну). Із пізнанням світу пов'язували теоретичну музику, в якій убачали передусім філософію математики (Боецій, 1990: 342 –344). Дослідження Боеція сприяли подоланню схоластики (лат. *scholastica*, від грец. – шкільний, учений). У середньовічній освіті поширився його трактат «Про Трійцю», філософсько-елегійна поема «Утішання Філософією» (створена ним у в'язниці), одна із популярних латинських книг Середньовіччя, вплив якої позначився на формуванні національних європейських культур – англійської, провансальської, італійської та ін. За описом Боеція, у темниці йому явилась величава жінка в розквіті краси, образ якої змінювався від звичайного зросту до неосяжного, коли вона, здавалось, «тім'ям торкалась неба»; вбранням слугували шати із нетлінної тканини, художньо витончено сплетеної (власноруч) із тонких ниток; внизу виткано грецьку літеру ω , зверху – (початкові букви грецьких слів, що визначали два види філософії – практичну, активну, і теоретичну, спекулятивну). Її атрибути книги – у правій руці, у лівій – скіпетр (натяк на навчальний, споглядальний характер філософії, і на те, що Мудрість має правити світом), на голові корона. Причому виглядає Філософія не богинею, а як смертна жінка. Невизначений вік, риси давнини і юності («палаючі очі»), свідчення постійної актуальності Філософії (Боецій, 1990: 190-191). Провідна гуманістична ідея «Утішання Філософією» – свобода людського духу. Відповідна ідея властива для європейської інтелектуальної традиції, філософської й освітньої. Введені Боецієм у науковий обіг терміни «субстанція», «інтелектуальний», «раціональний», «ірраціональний», «формальний» – стали компонентами середньовічної культури та освіти. Наукові здобутки Боеція успадкували культури й освіта Відродження, Нового й новітнього часу.

Теоретичний аналіз ідеї прекрасного в Середньовіччі здійснив відомий італійський письменник, філософ, культуролог Умберто Еко (1932 – 2016). На його думку, «середньовічна естетика радше некритично сприйняла тематику класичної епохи і, ожививши її новим християнським підходом, поволі зростила на ґрунті метафізики та гносеології прекрасного обмежене розуміння естетичної цінності, що ознаменувало її найвищу зрілість»... «Число, порядок, співмірність постають початками онтологічними, етичними й естетичними. Опорним є число чотири (чотири сторони світу, чотири стихії, фази місяця, пори року та ін.), чотири – утворює тетраedr («Тімей»). За Вітрувієм, число чотири властиве людині (ширина людської фігури із розведеними руками дорівнює її висоті, тут ми отримуємо основу і висоту ідеального квадрата). Чотири – число, яке характеризує моральну довершеність: тетрагоном буде названа морально бездоганна людина. Водночас людина є «пентагональною». Натомість число п'ять – повне утаємничених відповідностей. Пентада символізує довершеність містичну й естетичну. П'ять – кругове число, множення якого на себе постійно повертається ($5 \times 5 = 25$, $25 \times 5 = 125$...). Пентада – будівельна матриця Бога (П'ятикнижжя, п'ять ран на тілі Христа)... Пентагональні структури простежуються в готичному мистецтві (вікна-троянди, фасади Соборів). У Середньовіччі вони набувають цілу гаму значень («Роман про Троянду»). П'ятипелюсткова троянда – квітка, яка символізує пентаду (троянди Соборів у Шартрі, Реймсі). У.Еко прагнув розглянути середньовічний світ «зі середини», не лише погляди на красу чуттєву і надчуттєву, красу пропорцій, світла тощо, а й сприйняття цих уявлень сучасною людиною. Він зазначив, що «схоластика, доктрина вселенської католицької держави, конституцією якої були Summae, енциклопедією Собори, а столицею Сорбонна, опинилась перед світською поезією, написаною народною мовою, Петраркою...Універсалізм, чіткість формулювань і узгоджені категорії – естетичне «джерело нових прозрінь». Так Джеймс Джойс «змагався на вістрі безмежного і прийдешнього». Поряд із грецькою традицією, естетика Середньовіччя може запропонувати новий ідеал kalokagathia – «краси-добра», надати розуму почуття гармонії (Джон Д'юї), запропонувати метод поєднання класичної та сучасної концепції мистецтва, виявити подібність із філософською думкою Сходу (яка розвивається паралельно)» (Еко, 2004: 7, 15, 70 – 73, 80 – 81, 245).

Перехідною від середньовічної культури до культури Нового часу є епоха Відродження (охоплює хронологічно XIII–XVI ст.). Відроджувачами називали себе італійські гуманісти, які зверталися до здобутків античної філософії, культури, освіти (звідси й назва «Відродження» або «Ренесанс»). Основний філософсько-культурний зміст Ренесансу ста-

новить відродження античних уявлень про людину, античного стилю мислення й чуттєвості.

Перехід до Відродження, секуляризація різних сфер духовного життя (релігія, філософія, мораль, мистецтво тощо) активізували в освіті проблеми антропоцентризму із його глибоким гуманістичним змістом. Культ Абсолюту заміщає творча самодостатність людини (М. Кузанський).

Для філософії освіти світоглядно-ціннісного смислу набувають властиві ренесансному світобаченню органічна цілісність буття, гуманістичні ідеї, соціальна цінність мистецтва, ренесансний синтез науки і мистецтва. Вперше у період Ренесансу авторство є ознакою художньої й наукової творчості.

Світоглядне розуміння людини доби Відродження визначає гармонія математичних пропорцій і естетична самоцінність. Наука та мистецтво вирізняють творчість Леонардо да Вінчі (1452–1519). Унікальність його пошуків засвідчує фреска «Таємна вечеря» (1495–1498. Мілан). Синтезом живописної творчості є «сфумато» – витончене моделювання світлотіні (майже ірреальна димка огортає портрет «Мони Лізи» («Джоконда». Бл. 1503. Париж. Лувр). У нього наука й мистецтво – дві сторони цілісного процесу пізнання («Трактат про живопис», 1497). Точність мистецьких рисунків (анатомія людини та ін.) має наукове підґрунтя («Кодекс Леонардо да Вінчі». Між 1506–1513. Мілан). Він вважав найголовнішою наукою – математику, основою класифікації видів мистецтва – їхній вплив на почуття людини, найпершим з мистецтв – живопис. Наголосив, що зір зумовлює найвитонченіші людські відчуття (здатність сприймати красу форми, колір, розмаїття природних явищ та ін.).

Ренесансну активізацію людського начала зумовлюють гуманістичність світогляду та стихійно-матеріалістичні тенденції філософської думки, раціоналізм і навіть сцієнтизм, реалістичність культури та мистецтва, платонізм і неоплатонізм, релігійно-міфологічні сюжети та богословські міркування. Ренесансний гуманізм уперше висунув новий ідеал людини – універсальної, гармонійної, самодостатньої особистості, здатної пізнати себе й нескінченний світ, відкрити й утвердити власну творчу сутність.

В Італії наприкінці XVI – середині XV ст. поширюється викладання риторики, граматики, поезії, моральної філософії на традиціях класичної античної освіти. Виникає нова форма гуманізму під назвою етико-філологічний або громадянський.

Гуманістичний світогляд характеризує відкритість, толерантне сприйняття різних поглядів, принципова незавершеність внутрішнього діалогу. Орієнтація освітньої практики на гуманістичні ідеї актуалізує

розвиток творчих здібностей, піднесення гідності людини. Схоластичній системі освіти гуманісти протиставляли навчання, яке розвиває дітей розумово, морально, фізично (Л. Бруні, Е. Пікколоміні та ін.). До прогресивних педагогічних здобутків гуманістів належать індивідуалізація виховання й навчання, врахування особливостей психологічного розвитку дитини, утримання від тілесних покарань. Відомо, що у тогочасних європейських школах покарання були розповсюдженим явищем (латинський вираз «класти руку під різку» означав «йти до школи»). Першу школу на гуманістичних засадах заснував у 1424 р. італійський педагог-гуманіст Вітторіно де Фельтре. Назва школи – «Будинок радості» – вказувала на її гуманістичне спрямування. Проте така школа була рідкісним винятком.

Феномен Відродження становить закономірний етап в історії світової та національних культур. Гуманістичні ідеї доби Відродження активізували розвиток мистецтва, освіти, науки в країнах Європи XVII – XVIII ст. Простежується трансформація ренесансних ідей на теренах України.

Видатний діяч української культури Дмитро Антонович характерними ознаками Ренесансу виокремив «зосередження життя навколо модерного панства, котре бере у свої руки політичну владу, розквіт ідей світського життя і мистецтва, будівництво пишних палаццо (князівських палат) і їхнє оздоблення, зведення величних ренесансних церков, де перевага надається світському мистецтву та ін. В Україні мистецька творчість розвивається у загальних європейських формах, але у деталях такою мірою просякає характером української індивідуальності, що перестає бути європейським мистецтвом в Україні, а постає *українським мистецтвом європейського народу* (курсив наш. – С.Ч.). Тією самою мірою як італійці, французи, англійці, німці й інші народи мають один спільний загальний процес розвою мистецтва, а завдяки індивідуальності у деталях творять мистецтво італійське, французьке, англійське, німецьке, до тієї групи народів належать і українці, створюючи у тих самих загальних нормах мистецтво українське... Усі європейські стилі, починаючи із романського, зароджувались у італійців або французів, але їх переймали відразу або дещо згодом інші народи – німці, англійці, іспанці, чехи, поляки, українці, й здебільшого загальні форми мистецької творчості перетворювали, оживляли прикметами національного генія, причому ці прикмети переходили від одного стилю до другого; вносилося дещо свого оригінального, і в такий спосіб німці, англійці, українці мають своє національне мистецтво» (Антонович, 1993: 238 – 239).

Вплив ренесансних ідей позначився на становленні духовних основ Просвітництва. Світогляд Просвітництва значно обумовлюють ідеї французького філософа і математика Рене Декарта (1596–1650). Він є

одним із засновників новоєвропейської філософії і науки. Для нього властиве звернення до граничних засад людського розуму («Міркування про метод», «Метафізичні роздуми», «Першооснови філософії»). Філософська і наукова спадщина Декарта містить проблеми особистісного утвердження у світі, трансцендування людиною меж людського досвіду, достовірності знання. І сьогодні декартівська ідея сумніву активізує інтелектуальну діяльність. Декартівські ідеї математизації наукового знання й космогонічні уявлення належать до перших спроб аналізу походження Універсуму. Проте за життя вченого його філософські й наукові праці не стали здобутком педагогічної практики Сорбонни, і не вивчались в тодішніх єзуїтських коледжах. У США переважно із позицій прагматизму піддавалися критиці фундаментальні засади картезіанства – про методологічний сумнів, інтелектуальну інтуїцію, критерій істини (ясність та виразність ідей). Тепер у Франції наукові положення Декарта опановують в школах і університетах.

До методу системного аналізу мистецтва апелює Ф. Шеллінг («Філософія мистецтва»), ідеї якого позначилися на розвитку німецької класичної філософії від Канта і Фіхте до Гегеля.

Просвітництво, за Кантом, історична необхідність використання людського розуму із метою досягнення соціального прогресу. Кант вважав сутністю культури передусім «акт свободи діючого суб'єкта». В «Лекціях з педагогіки» (1803) Кант обстоює зв'язок культури і виховання, а педагогічний процес як своєрідну єдність культури (природність суспільного життя) та цивілізації (штучне утворення).

Логіко-теоретичний та історико-генетичний аналіз мистецтва властивий Гегелю. Він не визнає однобічної романтичної концепції творчості, заснованої на емотивізмі, надаючи перевагу не менш однобічній, раціоналістичній концепції мистецтва. Вплив останньої простежується в XIX і XX ст. у різних варіантах (ідеалістичній, матеріалістичній, інтуїтивістській, логіцистичній, орієнтованих натуралістично і реалістично). За Гегелем, мистецтво перебуває в постійному розвитку, від глибокої давнини, культури Сходу, змінюючи структуру самого способу художнього пізнання...Історизм відображає зміни усталених форм життя й виникнення нових в усіх сферах суспільного буття та культури. Водночас мистецтво один із способів «самопізнання абсолюту..», а вчення про прекрасне – лише три послідовні форми розвитку поняття чи ідеї: символічна, класична і романтична (остання фаза художнього розвитку)» (Гегель, 1977: т. 3, 383 – 388).

Під впливом філософських (Гердер, Кант, Гегель) та педагогічних ідей (Гербарт, Дістервег, Коменський, Песталоцці та ін.) кінця XVII – початку XIX ст. набуває розвитку класична (або традиційна) парадигма освіти.

Здійснюються закономірні процеси індустріалізації суспільства. Класичну освітню парадигму визначають позитивізм, марксизм, еволюціонізм; неокласичну – неопозитивізм, неомарксизм, неоеволюціонізм, структурний функціоналізм, неофункціоналізм, критично-радикальні теорії.

Надзвичайно актуальні проблеми моральності педагогіки, відносини «батьки-діти», розглянуто Гегелем у праці «Філософія права». На його переконання, *«педагогіка є мистецтво робити людей моральними»* (курсив наш. – С.Ч.) (Гегель, 1990: 205).

Вважаємо, що відповідне трактування педагогіки постає світоглядним, духовно-ціннісним, морально-етичним орієнтиром для сучасних освітян, навчальних закладів, які здійснюють підготовку педагогічних працівників різних рівнів, керівництва освітою, владних структур, батьків.

Характерними ознаками освіченої свідомості Гегель виокремив відкритість іншим поглядам, загальне почуття міри.., а «те, що освічена свідомість називає змістом, є не що інше, як *багатство думки* (курсив наш – С.Ч.) (Гегель, 1974: т. 2, 300).

Інституціоналізація освіти особливо вирізняє Німеччину. Набула розвитку одна із «Великих пруських реформ» – у Берліні, 16 серпня 1809 р. засновано Університет (у складі медичного, теологічного, філософського факультетів). Проект діяльності університету подав королю Пруссії Фрідріху Вільгельму III відомий гуманіст, мовознавець Вільгельм фон Гумбольдт. Новий освітній заклад створено як класична модель новоєвропейського університету доби модерну. Увагу В. Гумбольдта привернули давньогрецькі освітні завдання всебічного розвитку особистості, засади «загального» (Й. Фіхте) і самостійного (Г. Песталоцці) навчання, концептуальність мети освіти – розвиток гармонійної особистості (Bildung'a), прагнення до істини як реального життя й внутрішньої досконалості (Г. Ляйбніц). Згідно із ідеалами неогуманізму, людина свободна, творча особистість, котра реалізує свої права, талант, здібності. Відповідно освіта має здійснюватися через культуру, книгу, які пробуджують, виховують дух. В основу діяльності університету покладено фундаментальні принципи: самоврядування, академічна свобода, єдність науки (Wissenschaft) та освіти (Bildung), що позначилися на розвиткові європейських та західних університетів. Берлінському університету 1949 р. надано ім'я братів Гумбольдтів. Нині Берлінський університет – престижний європейський університет (гуманітарні науки, мистецтво), з-поміж його вихованців 29 лауреатів Нобелівської премії.

Європейським тогочасним країнам властиві певні відмінності й подібність духовного розвитку, обумовлені спільністю перехідного періоду від феодалізму до капіталізму, розширенням міжкультурної комунікації, інформаційних можливостей тощо. Буття постає відкритим до змін. Набуло

розвитку драматичне мистецтво (Англія, Франція, Іспанія). Виник роман як жанрова форма із характерними засобами відображення суперечностей динамічного і драматичного соціального буття. Створюються передумови для поширення бароко (італ. *barocco* – дивний, химерний) – художнього напрямку в європейському мистецтві та літературі XVII–XVIII ст.

Європейській філософії XIX–XX ст. властивий світоглядний плюралізм. Новий позитивістський тип мислення характеризує науку, філософію, естетику, мистецтво, освіту; неопозитивізм призводить до розгалуження філософії й естетики (до проблем останньої звертаються конкретні науки – психологія, фізіологія, лінгвістика, соціологія та ін.).

Поширилися ірраціоналізм і агностицизм, зокрема в інтерпретації Ф. Ніцше, дослідження якого зазнають впливу філософії А. Шопенгауера та музичної творчості Р. Вагнера. За Ніцше, XIX ст. вирізняє декаданс, риси якого концентрує романтизм. Він присвятив дослідження «Зародження трагедії із духу музики» (1872) аналізу античної трагедії, розвинув ідеї типології культури, які намалювали Шіллер, Шеллінг, німецькі романтики. Зіставляючи два начала буття та культури, «аполлонівське» (світле, споглядальне, однобічно-інтелектуальне) і «діонісійське» («життєве», оргаїстично-буйне і трагічне), Ніцше вбачав ідеал у досягненні рівноваги цих полярних начал, обстоював необхідність не лише аполлонівської краси класичного мистецтва, а й трагічно-діонісійського пізнання (Ніцше, 2005: 55 – 61).

Активізуються діалогічно-комунікативна взаємодія різних культур, Національні філософсько-естетичні та методологічні пошуки набувають загальноєвропейського значення. Поширився «стиль модерн» (франц. *moderne*, від лат. *modernus* – новий, сучасний), головний зміст якого – протиставлення історизму художнього мислення й еkleктизму мистецтва другої половини XX ст. Одними із перших відмежувались від «класики» англійські прерафаеліти (їхня художня програма радше консервативна). Протест імпресіоністів характеризує створення нових форм. Модернізм, некласичне мистецтво, мистецькі напрями та стилі, з'явилися на противагу реалізму та академізму так званого «класичного мистецтва» XIX ст. До модернізму належать такі течії, як фовізм, експресіонізм, футуризм, кубізм, абстрактне мистецтво, його геометричні напрями (супрематизм) і абстрактний експресіонізм або ташизм, символізм, сюрреалізм, численні течії постмодернізму. У Європі стали відомі витончена пластика ліній, декоративність кольорових плям японської гравюри, мистецтво японської графіки (К. Тамаро, К. Хokusай).

На розвиткові європейської філософії, мистецтва, естетики XX ст., позначилися феноменологічна установка (Г. Гуссерль, Е. Кассіер, М. Гартман), спроби «переоцінки цінностей» (залишаючись «по той бік добра і

зла»), «суб'єктивність істини» (Ф. Ніцше), екзистенціалізм (Я. Ясперс, М. Бубер), екзистенціальність істини (С. Кьєркегор), інформаційний підхід (М. Бензе, А. Моль та ін.), положення про мистецтво як «феномен духу» (К. Юнг), мистецтво у контексті інтуїції та логіки (Є. Фейнберг)

Методологічно доцільно враховувати «різні форми свідомості, способи освоєння світу, пізнання та їхнє узагальнення у світоглядному ставленні людини до дійсності... Пізнання не відкидає інших, у тому числі духовних, різновидів освоєння світу, розмаїття нормативних оцінок діяльності... Проте освоєння світу передбачає не лише теоретичну позицію, а й практичний розум (за Кантом), тобто духовне утворення практичного функціонування... Саме це мав на увазі К. Маркс, обґрунтовуючи ідею духовно-практичної (чи практично-духовної) форми освоєння світу, тобто особливої духовної діяльності, що здійснюється за алгоритмами практичної дії. Отже, пізнання за обсягом своїх можливостей та функцій не підміняє освоєння світу, а остання не обмежується суто духовністю. Практичний розум постає єдністю освоєння та присвоєння якостей буття. У розгорнутому вигляді така єдність набуває вигляду духовно-практичної діяльності... Духовно-практична діяльність трансформує об'єкти в культурні феномени і в цьому відношенні перетворює їх на знаки олюднення світу» (Кримський, 2008: 79 – 80).

Духовно-практичне освоєння світу набуває нового сенсу із позицій синергетичного підходу, що враховує «новий діалог» природи-людини-освіти-культури-мистецтва-суспільства-Всесвіту; нелінійність, системність, самоорганізацію, нову раціональність (І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Гакен, С. Курдюмов, О. Князева, І. Добронравова). Методологія синергетики сприяє подоланню «фрагментарності знання», осмисленню пріоритетів освіти (навчання) як проблем реального світу та їх дослідження (С. Капіца, С. Курдюмов, Г. Малинецький). Синергетичне розуміння цілісності світу, пізнання людини є методологічною підставою «ідеї пробуджуючого навчання» (С. Курдюмов), яка ґрунтується на синергетичному розумінні малих правильно організованих впливів, так званих резонансних. Це надзвичайно важливо за сучасних глобалізаційно-інформаційних викликів.

Концепція «інформаційного суспільства» знаходить реалізацію в європейських («Електронна Європа») та міжнародних документах (Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства та ін.), які засвідчують активність інформатизації й техніко-технологічного забезпечення освітніх процесів промислово-розвинутих країн світу (США, Японія, Сингапур).

(далі буде)

Література:

1. Антонович Д. (1993) Українське мистецтво //Українська культура: Лекції за ред. Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 237 – 240.
2. Боэций (1990) “Утешение Философией” и другие трактаты. – М.: Наука, 1990. – 416 с.
3. Габричевский А. Г. (2002) Морфология искусства. – М.: Аграф. – 864 с.
4. Гегель Г. В. Ф. (1974) Энциклопедия философских наук. Наука логики. – Т. 2. – М.: Мысль. – 452 с.
5. Гегель Г. Ф. (1977) Энциклопедия философских наук. Философия духа. – Т. 3. – М.: Мысль, 1977. – 962 с.
6. Гегель Г. В. Ф. (1990) Философия права : пер. с нем. [ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц]. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
7. Кримський С. Б. (2008) Під сингатурою Софії. – К., 2008. – 366 с.
8. Ницше Ф. (2005) Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей : пер. с нем. Е. Герцкы и др. – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
9. Флоренский П. А. (2000) Статьи и исследования по истории и философии искусства и археологии (сост. игумена Андроника (А. С. Трубачева); ред. игумен Андроник (А. С. Трубачев). – М.: Мысль. – 446 с.
10. Хайдеггер М. (1998) Введение в метафизику : пер. с нем. Н. О. Гучинской. – С.-Пб., 1998. – 302 с.
11. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступ.: пер. с нем., вступ. ст. и коммент. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 446 с.
12. Хартия трансдисциплинарности: пер. с англ. В. И. Моисеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transstudy.ru/xartiya-transdischiplinar.nosti-2.html>
13. Эко У. (2004) Эволюция средневековой эстетики: пер. с итал. Ю. Ильина. – С.-Пб.: Азбука-классика, 2004. – 452 с.

Светлана Черепанова. Искусство в системе философии образования

Бытие человека – бытие культуры – бытие искусства представляют органичную целостность. Философия обобщенно выражает мировоззренческие основы исторически конкретной формы культуры и значительно обуславливает процесс познания, в том числе художественного (гармонизация чувственной и рациональной сферы сознания, различных видов информации – вербальной, сенсорной, структурной, развитие продуктивного мышления и др.). Культура имманентна творческой деятельности. Соответственно творчество – деятельность культурная, которой присущи инновационные подходы к решению социальных, профессиональных, личностных проблем. В статье искусство рассматривается как специализированная форма культуры и концепт философии образования. Методологически важными являются мировоззренческо-философский, поликультурный, трансдисциплинарный подходы к анализу искусства, динамики культуротворчества. Философия-наука-искусство взаимодополнительны. Философское, научное, художественное познание, духовно-практическое освоение мира выявляют новые культурные смыслы знаково-символического. Философия образования, ориентованная на ценности человека и творчества,

предполагает освоение культуры и искусства, что способствует творческому развитию личности. Ведь современная молодежная аудитория имеет несколько ограниченные знания в сфере классического, а также сакрального искусства. Человекомерность собственно и выявляет диалогичность искусства, художественных традиций, функционирование философии образования как открытой системы, способной к поликультурной коммуникации.

Ключевые слова: философия образования, человек, искусство, культуротворчество, духовно-практическое освоение мира, мировоззренческий плюрализм, тотальность симулякров.

Svitlana Cherepanova. Art within the Philosophy of Education

Man, culture and art are a unique integrity. Philosophy generalizes the worldview bases of a definite historical form of culture and determines to a great extent the character of the process of cognition, including the artistic one (the harmonization of sensual and rational spheres of consciousness, the optimization of various types of information – verbal, sensory, structural ones, the development of productive thinking, etc.). Culture is equal to creative activity. So, creativity is a cultural activity with characteristic innovative approaches to solving social, professional and personal problems. The article defines art as a special form of culture and the concept of philosophy of education. Ideological and philosophical, multicultural, and trans-disciplinary approaches to the analysis of art and the dynamics of culture creation become methodologically important. Philosophy, science and art are complementary. The philosophical, scientific, artistic knowledge, the spiritual and practical development of the world reveal new cultural senses of the sign-symbol. Philosophy of education, focused on the value of a human being and creativity, involves the development of culture and art, contributing to personal creative development. Unfortunately, modern youth have a very limited knowledge of classical, especially sacred art. It is personality orientation that reveals the dialogue of art, artistic traditions, the functioning of philosophy of education as an open system capable of multicultural communication.

Keywords: philosophy of education, a human being, art, culture creation, spiritual and practical development of the world, ideological pluralism, totality of simulacra.

Черепанова Світлана Олександрівна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка.

E-mail: cherepanovalviv7@gmail.com

Cherepanova Svitlana Oleksandrivna – doctor of philosophical sciences, professor, Chair of Primary and Preschool Education, Lviv Ivan Franko National University.

E-mail: cherepanovalviv7@gmail.com